

platteland in de streek rond Gent, het Land van Waas, Zeeuws-Vlaanderen, het Dendermondse, het Oudenaardse en de streek tussen Deinze en Tielt in het begin van de zeventiende eeuw. Er dient bovendien benadrukt te worden dat naast de belangrijke visitatieverslagen van Anton Triest uit de periode 1623-1654, die van Karel Maes de enige zijn die bewaard gebleven zijn voor het bisdom Gent vóór de Franse revolutie. Hierin ligt vooral het belang van deze bronnenuitgave. Terecht meent Weemaes bescheiden te mogen herhalen wat M. Cloet schreef over zijn uitgave van de visitatieverslagen van bisschop Triest: 'Het komt ons voor dat al wie in de resterende jaren van de 20e eeuw of erna de geschiedenis van een stad of een dorp uit deze uitgebreide regio zal willen schrijven, graag zal putten uit de rijke gegevens die (Triest-Maes) heeft nagelaten.... Een goede tekstuitgave trotseert de eeuwen ... '.

Weemaes laat de tekstuitgave voorafgaan door een inleiding waarin de bisschoppelijke visitatie als element van de Tridentijnse katholieke hervorming toegelicht wordt en waarin verder ook aandacht besteed wordt aan de persoon van Karel Maes, zijn beleid en de door hem verrichte visitaties. Uiteraard wordt de tekstuitgave in deze inleiding naar vorm en inhoud besproken en wordt de waarde ervan toegelicht. Deze inleidende tekst is onderhoudend geschreven. Jammer genoeg is de opzet ervan vrij beperkt. Weemaes wil enkel het geheel situeren. Diepgaander studiewerk had wellicht meer informatie kunnen opleveren en misschien kunnen leiden tot enkele nieuwe vaststellingen. Enkele keren levert Weemaes nochtans zeer verdienstelijk werk. Dit is zeker het geval wanneer hij het verloop van de bisschoppelijke visitatie uiteenzet, met aansluitend hierbij de reconstructie van de vragenlijsten die door bisschop Karel Maes gehanteerd werden (xxi-xxiv en 253-260).

Tenslotte nog deze overweging. R. Weemaes beoogt met deze tekstuitgave 'aan een ruim lezerspubliek een momentopname te bezorgen van de toestand op 69 parochies en in een tiental vrouwenkloosters van het bisdom Gent in het jaar 1611' (xxxvii). Het waardevol karakter van dit bronnenmateriaal verantwoordt ontgensprekelijk dit doel. Deze visitatieverslagen zijn inderdaad gesneden koek voor de lokale vorsers. Precies hierom vind ik het jammer dat parallel met deze tekstuitgave—bijvoorbeeld in een tweede kolom—geen vertaling in het Nederlands aangeboden werd. Op die manier zou tegemoet gekomen zijn aan de verlangens van beroepshistorici en lokale vorsers. Weliswaar helpt de publikatie door Weemaes van een glossarium van kerklatinse en andere ongewone woorden en begrippen (261-270) deze laatsten wellicht hun voornaamste problemen op te lossen. Essentieel is dat dit werk van R. Weemaes een waardevolle en verzorgde tekstuitgave is, die zonder enige twijfel de tijd zal trotseren.

J. van de Wiele

G. H. M. Posthumus Meyjes, ed., *Hugo Grotius, Meletius sive De iis quae inter Christianos conveniunt epistola* (Leiden: Brill, 1988, xix + 191 blz., f90,10, ISBN 90 04 08356 1).

De speurzijn van de Leidse ordinarius voor kerkgeschiedenis heeft geresulteerd in de vondst van Grotius' eerste theologisch geschrift. Door diens eigen mededeling hierover waren wij op de hoogte van het bestaan ervan, doch het manuscript werd als verlorengestaan beschouwd, totdat Posthumus Meyjes het ontdekte in de Remonstrantse Bibliotheek van Amsterdam, ondergebracht in de Universiteitsbibliotheek aldaar. Hier is het waarschijnlijk eerst in de negentiende eeuw terechtgekomen, wellicht na eigendom van de remonstrantse theoloog Philippus van Limborch te zijn geweest. In de inleiding geeft de onderzoeker een gedetailleerd en boeiend verslag van zijn speurtocht. Hij beschrijft daarna het manuscript en zijn marginalia, waarvan hij

aan het eind nog een aparte lijst verschaft, en maakt aannemelijk, dat het ongeveer in augustus of september 1611 voltooid kan zijn geweest.

Grotius' uiteenzetting, waarin de christelijke godsdienst in haar essentie apologetisch wordt uiteengezet, moet gezien worden tegen de achtergrond van de godsdiensttwisten tussen remonstranten en contraremonstranten in de Bestandsperiode, die vooral in Zeeland heftig woedden. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat vier relaties aan wie de schrijver zijn manuscript tevoren ter inzage zond, betrekkingen hadden met dit gewest, waaruit ook zijn eigen echtgenote stamde. Het is opmerkelijk en op het eerste gezicht onverklaarbaar, dat tot deze vier ook Antonius Walaeus, toen nog predikant te Middelburg, later hoogleraar te Leiden, behoorde. Tussen deze contraremonstrant, later lid van de Dordtse Synode, en Grotius bestond een vriendschap die duurde tot de uitspraak van het doodvonnis over Oldenbarnevelt, Hogerbeets en de auteur van *Meletius*. Walaeus weigerde, op het moment waarop van gratieverlening nog geen sprake was, aan zijn vriend pastorale bijstand voor de voltrekking van het vonnis te verlenen, die hij aan de andere twee wel bereid was te geven. De vier brieven, gewisseld tussen de vrienden en als appendix toegevoegd aan deze uitgave, wettigen de conclusie dat niet alle Dordtse vaders zulke ijzervreters waren als vaak gedacht wordt.

Het geschrift was bedoeld als oproep aan de strijdende partijen, te zoeken naar een consensus in het wezenlijke en de strijd over wat voor de auteur bijzaken waren te staken. Belangrijker dan dogmatische uitspraken was voor hem het christelijk ethos. In zijn uiteenzettingen geeft de geleerde blijk van grote kennis van de voorchristelijke en christelijke oudheid, een kennis die hij gemeen had met veel van zijn tijdgenoten in de republiek der letteren. De uitgever van de tekst heeft de vindplaatsen der klassieke teksten op voorbeeldige wijze in uitgebreide annotaties getraceerd, zij het niet aan de voet der bladzijden doch achter de totale tekst, die niet alleen in de oorspronkelijke Latijnse versie doch ook in een Engelse vertaling wordt gegeven. Helaas staan de twee teksten niet naast doch na elkaar afgedrukt. De uitgave besluit met enige voor de onderhavige materie relevante correspondentie en indices van bijbelplaatsen, eigennamen en onderwerpen.

Tijdens het lezen vraagt men zich steeds meer af, welke kennis aangaande de Alexandrijnse patriarch Meletius, gestorven in de eerste jaren der zeventiende eeuw, Grotius zich mag hebben verworven. Posthumus Meyjes maakt duidelijk, dat zijn vriend Boreel hier als intermediair gefungeerd heeft. Het zij zo. Maar in hoeverre vormde de (louter mondelinge?) kennisoverdracht door bemiddeling van deze bereisde man een genoegzame basis voor het gebruik van Meletius ter ondersteuning van Grotius' eigen positiekeuze in de godsdienstconflicten van zijn tijd? In zijn geschrift ontbreekt, voor zover wij vermogen te ontwaren, elk letterlijk citaat van de Grieks-orthodoxe patriarch. Waar Grotius de indruk wekt, hem te citeren, aan het begin van de epilogo (101, regels 4-7) geeft hij een samenvatting van zijn eigen opvatting: het dogma dient slechts als fundament van de ethiek. Maar waar zou deze orthodoxe gezagsdrager dit verklaard kunnen hebben? En belangrijker nog: was Meletius, levenslang fel bestrijder van Rome en pausdom (en daarin een authentiek vertegenwoordiger van het Oosters christendom) en schrijver van een uitvoerige bestrijding van het Jodendom, wel zulk een irenicus dat Grotius hem met recht ten voorbeeld kon stellen aan zijn twistende landgenoten?

W. Nijenhuis

J. C. Trimp, *Jodocus van Lodensteyn. Predikant en dichter* (Kampen: De Groot Goudriaan, 1987, 243 blz., f47,90, ISBN 90 6140 157 7).